

УДК 373.3.091.2:159.952.13:165

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Карнаухова А.В., Самченко І.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розкрито поняття «пізнавальний інтерес», як найважливіший компонент загального феномена інтересу. Проаналізовано психолого-педагогічні особливості розвитку пізнавальних інтересів учнів у процесі початкової школи. Визначено основні поняття дослідження та висвітлено основні підходи до визначання цих понять. Розглянуто ознаки пізнавального інтересу, його характерні особливості та основні етапи процесу формування і стадії розвитку пізнавального інтересу.

Ключові слова: інтерес, пізнавальний інтерес, молодший школяр, навчальний процес, стадії розвитку пізнавального інтересу.

Постановка проблеми. Виховання у дітей стійких пізнавальних інтересів, їх розвиток завжди були актуальною проблемою, формування активної творчої особистості, її самостійності є головним спрямуванням сучасної педагогіки і в галузі дидактики, і при вирішенні докорінних питань морального формування особистості школярів. Невипадково в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті зазначається: «Головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя,

створювати й розвивати цінності громадянського суспільства». Це відповідає принципу гуманізму, на якому ґрунтується концепція виховання, що розглядає дитину як особистість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукових джерел засвідчило, що проблема розвитку пізнавального інтересу завжди була в центрі уваги і порушувалась багатьма науковцями і практиками. Сьогодні у зв'язку з реформуванням змісту освіти, форм і методів навчання вона набуває ще більшої ваги. У процесі аналізу літератури виявлено, що дослідження з цієї проблеми, з питань активізації навчальної

діяльності молодших школярів здійснювались як філософами так і педагогами минулих століть (Сократ, Ж.Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці, А.В. Дістерверг та ін.), а також сучасними науковцями (С.Т. Шацький, П.П. Блонський, А.С. Макаренко та ін.). Різні аспекти проблеми розвитку пізнавального інтересу школярів знайшли своє відображення в працях психологів Л.С. Виготського, Н.В. Кузьміна, Я.О. Пономарьова, Г.С. Костюка; педагогів В.О. Сухомлинського, Ш.О. Амонашвілі, А.С. Макаренка, К.Д. Ушинського. Проблема розвитку пізнавальних інтересів дитини розглядалася, вивчалася, отримала своє обґрунтування у працях відомих педагогів: Я. Коменського, К. Ушинського, С. Русової. Г. Щукіна відокремила пізнавальний інтерес від загального, узагальнила педагогічні засоби його розвитку на різних етапах навчання. Ця проблема розглядалася також у працях Н. Бібік, Б. Друзь, О. Киричук, О. Савченко, О. Скрипченко, В. Сухомлинського та інших. Проблеми пізнавальних інтересів, способів і методів активізації навчальної діяльності були присвячені дослідження Л.І. Божович, А.А. Вербицького, Л.С. Виготського, П.І. Гальперіна, В.В. Давидова, В.С. Ільїна, О.М. Леонтьєва, А.К. Маркової, А.М. Матюшкіна, А.В. Петровського, Н.Ф. Талізінної, Г.А. Цукерман, Л.М. Фрідмана, Т.І. Шамовой, Д.Б. Ельконіна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як засвідчив проведений аналіз наукових джерел пізнавальний інтерес в працях психологів і педагогів вивчений досить ретельно. Але все-таки залишаються не вирішеними деякі питання. Головне з них – як викликати стійкий пізнавальний інтерес.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу стану проблеми і характеристика психолого-педагогічних особливостей розвитку пізнавальних інтересів учнів в процесі початкової школи.

Завдання:

1. визначити основні поняття дослідження «інтерес», «пізнавальний інтерес»;
2. розглянути ознаки пізнавального інтересу, його характерні особливості;
3. розкрити основні етапи, стадії та умови розвитку пізнавального інтересу учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо, як у психолого-педагогічній літературі розкривається природа інтересу, тобто його сутність, структура, взаємозв'язки з окремими компонентами навчального процесу.

Інтерес – це вибіркоче емоційно-пізнавальне ставлення особистості до предметів, явищ, подій навколишньої дійсності, а також до відповідних видів людської діяльності. Тут виступають в єдності об'єкт інтересу, що має захоплюючі, приваблюючі сторони, і суб'єкт, для якого ці сторони життєво важливі [2, с. 11].

На основі орієнтувальної діяльності поступово розвивається спочатку допитливість (глобальне, ще мало диференційоване, але вже явно пізнавальне ставлення до оточення), а потім інтерес – якість, що дає змогу цілеспрямовано і глибоко проникати в суть речей та явищ [2, с. 11].

Інтерес має складну психологічну структуру. Він не являє собою окремого конкретного психічного процесу. Інтерес є певною формою зв'язку

між потребами особистості та засобами їх задоволення. За своєю природою інтерес не є вродженою властивістю особистості, він виникає не сам по собі, а обумовлений впливом на людину навколишньої дійсності, тобто носить соціальний характер. Різноманітність предметного світу, в якому живе людина, викликає у неї різні інтереси, розвиток і формування яких відбувається в процесі різних видів діяльності: ігрової, навчальної, трудової, громадської [2, с. 11–12].

Інтерес як дуже складна і вагома для особистості категорія має багато трактувань:

- вибіркова спрямованість людини, її уваги (Т. Рибо, Н. Добринін), її думок, помислів (С. Рубінштейн);

- прояв розумової та емоційної активності (Е. Строні, С. Рубінштейн);

- активатор різноманітних почуттів (Д. Фрейн) і своєрідна чуттєвість дитини (Ш. Бюлер);

- своєрідний сплав емоційно-вольових та інтелектуальних процесів, які підвищують активність, свідомість і діяльність людини (Л. Гордон);

- структура, що складається з потреб (Ш. Бюлер);

- активно-пізнавальне (В. Мясіцев, В. Іванов), емоційно-пізнавальне (Н. Морозова) ставлення людини до світу;

- специфічне ставлення особистості до об'єкта, викликане усвідомленням його значення та емоційною привабливістю (О. Ковальов) [1, с. 33].

У педагогіці розрізняють чотири якісні етапи розвитку інтересу: зацікавленість, допитливість, пізнавальний інтерес, теоретичний інтерес. Усі ці етапи розвитку інтересу змінюються, взаємодіють, пов'язуються між собою, часом співіснують в єдиному процесі засвоєння знань, пізнання нового [2, с. 13].

Особливою і важливою областю загального феномена «інтересу» є пізнавальний інтерес, який відноситься до різних сторін пізнавальної діяльності [2, с. 14].

Пізнавальний інтерес – це емоційно усвідомлена, вибіркова спрямованість особистості, яка звернена до предмета й діяльності, пов'язаної з ним, що супроводжується внутрішнім задоволенням від результатів цієї діяльності [1, с. 33].

Поняття «пізнавальний інтерес» науковці трактують по-різному, проте у деяких визначеннях простежуються спільні риси, що характеризують це поняття:

- пізнавальний інтерес – це спонукання до діяльності, мотивація діяльності (М.Ф. Беляєв);

- пізнавальний інтерес – це інтерес, збуджений змістом, який викликає бажання пізнати те, що невідомо учню (Г. Ващенко);

- пізнавальний інтерес – це потреба у збагаченні розуму й серця. Так закріплюється допитливість і перетворюється у схильність до знань (Н.І. Новіков);

- пізнавальний інтерес – особлива вибіркова спрямованість особистості на процес пізнання. Це взаємодія інтелекту і вольових процесів (Л.В. Лохвицька);

- пізнавальний інтерес – це інтерес, що виникає на основі потреби, щось знати (А.Г. Ковальов).

Пізнавальний інтерес являє собою сплав важливих для розвитку особистості психічних процесів, основним елементом яких є вольове зусилля

(К.Д. Ушинський, Б.Г. Ананьєв, М.Ф. Добринін). Інтелектуальна, вольова і емоційна сторони пізнавального інтересу складають не його частини, а єдине взаємопов'язане ціле. Ядром пізнавального інтересу є розумові процеси [2, с. 15].

Класифікація пізнавальних інтересів за різними критеріями:

1. За стійкістю пізнавального інтересу.

Ситуативний інтерес – епізодичне переживання, коли в дитини ще немає стійкого інтересу до предмета, він виникає як реакція на щось нове, емоційно привабливе у змісті, прояви інтересу мають тимчасовий характер.

Стійкий інтерес – перетворення епізодичного переживання у емоційно-пізнавальне ставлення до предмета, яке спонукає учнів прагнути до пізнання нового, вирішувати пізнавальні завдання не тільки на уроці, але й у вільний час.

Інтерес-ставлення – емоційно-пізнавальна спрямованість особистості, яка під впливом пізнавального інтересу поступово змінює сенс життя дитини. Цей інтерес є достатньо глибоким. Він закріплюється не тільки відповідною навчальною діяльністю, але спостерігається й у пізнавальній активності поза межами навчального процесу.

2. За спрямованістю пізнавального інтересу.

Безпосередній інтерес – до самого процесу діяльності – процесу пізнання або змісту навчального матеріалу.

Опосередкований інтерес – до результату діяльності (наприклад, до оволодіння якоюсь спеціальністю).

3. За рівнем дієвості інтересів.

Пасивний інтерес – споглядальний, коли дитина лише сприймає цікавий для неї об'єкт.

Активний інтерес – той, який спонукає дитину оволодіти об'єктом інтересу, він формує розвиток особистості, характер, здібності.

4. За обсягом пізнавального інтересу.

Широкі інтереси (пов'язані з навчанням різних предметів, з процесом навчання в цілому).

Вузькі інтереси (вивченням одного предмета або окремих тем, розділів) [5].

Етапи розвитку пізнавального інтересу за рівнем розвитку усвідомлення пізнавальних потреб, стійкості інтересу та здатності особистості до пізнавальної активності:

– зацікавленість – перший етап розвитку пізнавального інтересу, ситуативний інтерес. Його основними характеристиками є нестійкість, довільний характер, вибіркова пізнавальна активність учня, що виникає на його основі і швидко зникає;

– допитливість – другий етап розвитку пізнавального інтересу – характеризується прагненням розширити свої знання з окремої теми, розділу, предмета, самостійно розв'язувати пізнавальні проблеми;

– заглибленість – на третьому етапі розвитку пізнавального інтересу він стає глибоким, стійким та індивідуально значущим. Як правило, інтерес на цьому етапі стосується певної галузі наукових знань, навіть виходячи за межі навчального предмета. Під впливом пізнавального інтересу учень прагне самостійно дізнатися щось нове, опанувати теоретичні аспекти змісту, самостійно знайти (відкрити для себе) причину події, розкрити причинно-наслідкові зв'язки, встановити певні закономірності;

– спрямованість – четвертий етап розвитку пізнавального інтересу – характеризується свідомим прагненням учнів до глибокого і міцного закріплення знань, до опанування теоретичних засад науки і застосування їх на практиці [5].

Розвиток пізнавальних інтересів не зводиться лише до логіки вікових змін, а значною мірою визначається індивідуально-психологічними особливостями дітей, впливом соціального оточення, що можуть проявлятися у таких виявах, як:

1. Інтелектуальна активність – учні ставлять запитання вчителю, зокрема ті, які мають пізнавальний сенс, бажання щось уточнити або відкрити перспективу подальшого пізнання; прагнуть брати участь у різних видах діяльності, хочуть висловити власну точку зору, внести певні доповнення; вільно оперують набутими знаннями; прагнуть поділитися з іншими (однокурсниками, батьками, вчителем) новою інформацією, що не входить у зміст навчальної програми.

2. Емоційний прояв – міміка, жести, вигуки, обмін враженнями з товаришами тощо, пов'язаний з процесом розуміння, раптовою радісною перспективою знайденого рішення і впевненістю у власних силах; із раціональним шляхом вирішення завдання, успіхом діяльності.

3. Вольовий прояв – зосередженість уваги і слабкість відволікань від заняття, показником якого є реакція учнів на дзвінок на перерву. Для одних учнів дзвінок є нейтральним подразником, і вони продовжують роботу, намагаючись довести її до логічного завершення, інші – відразу припиняють працювати, закривають підручники і зошити, залишають незакінченим розпочате завдання, першими вибігають на перерву.

4. Вільний вибір діяльності – надання переваги конкретному виду діяльності, розкриття своїх інтересів, потреб і потенційних можливостей [4, с. 60].

На розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів мають вплив також різноманітні чинники, зокрема: психологічні (позитивна емоційна атмосфера, особистісно-орієнтоване спілкування в навчально-виховному процесі; вольові зусилля учнів до подолання пізнавальних труднощів; вікові особливості учнів, а також задатки, здібності); освітні (зміст навчального матеріалу: цікава пізнавальна інформація, проблемні завдання); процесуальні (зміст, форми, методи і прийоми роботи вчителя з молодшими школярами); соціальні (вплив учнів, батьків, друзів, засобів масової інформації тощо).

До чинників, які негативно впливають на розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів, відносимо: психологічні (невміння долати труднощі у пізнавальній діяльності; особистісні якості вчителя); освітні (значний обсяг навчального матеріалу, необхідного для засвоєння учнями); процесуальні (одноманітність навчально-виховного процесу; відірваність процесу пізнання від практичного застосування); соціальні (авторитарна позиція батьків) [4, с. 62].

Формування пізнавальних інтересів – це тривалий процес. Він потребує певних умов і залежить від педагогічного керівництва, від правильного встановлення органічної єдності системи науки, системи пізнання цієї науки та системи її викладання в школі. Учні здобувають дієві знання тоді, коли під керівництвом учителя активно, з інтересом працюють над джерелами знань.

Необхідно виокремити основні етапи процесу формування пізнавального інтересу:

1) підготовка ґрунту для появи пізнавального інтересу – створення умов, які сприяють виникненню потреби в знаннях і відповідному виді діяльності;

2) формування позитивного ставлення до навчального предмету і діяльності;

3) організація діяльності, в якій формується справжній пізнавальний інтерес.

Формування позитивного ставлення до навчальної діяльності залежить від багатьох умов, насамперед від знання вчителем готовності дитини до навчання як до серйозної відповідальної і наполегливої праці; від знання вчителем ставлення особистості до школи, до знань, до навчальних предметів та зміни цього ставлення протягом тривалого періоду, від організації навчально-виховного процесу, зокрема використання дитячих можливостей до засвоєння знань.

Головною умовою формування інтересу є розуміння школярем змісту і значення виучуваного; для цього вчитель повинен поставити перед собою педагогічну чітку мету: в чому він має сьогодні переконати учнів, як розкрити їм знання цього питання в наш час і найближчу для дітей перспективу [1, с. 35].

Друга важлива умова збудження інтересу – це наявність нового як у змісті виучуваного, так

і в самому підході до його розгляду. Не можна повторювати відомі істини на одному й тому самому пізнавальному рівні: треба розширювати горизонти пізнання учнів, відшукувати в добре відомому питанні нове, раніше не відоме, але істотне для глибшого розуміння матеріалу.

Третя умова формування інтересу – це емоційна привабливість навчання. Треба прагнути, щоб здобуті на уроках знання викликали в особистості емоційний відгук, активізували моральні, інтелектуальні та естетичні почуття.

Четверта умова виховання інтересу – це наявність оптимальної системи тренувальних творчих прав і пізнавальних завдань до відповідної «порції» програмного матеріалу [1, с. 36].

Висновки і пропозиції. Отже, особливою і важливою областю загального феномена «інтересу» є пізнавальний інтерес, який відноситься до різних сторін пізнавальної діяльності. Пізнавальний інтерес – це емоційно усвідомлена, вибірково спрямованість особистості, яка звернена до предмета й діяльності, пов'язаної з ним, що супроводжується внутрішнім задоволенням від результатів цієї діяльності. Пізнавальний інтерес являє собою сплав важливих для розвитку особистості психічних процесів, основним елементом яких є вольове зусилля. Інтелектуальна, вольова і емоційна сторони пізнавального інтересу складають не його частини, а єдине взаємопов'язане ціле.

Список літератури:

1. Боднар А.Я., Макаренко Н.Г. Шляхи формування пізнавального інтересу особистості в процесі професійного самовизначення / А.Я. Боднар, Н.Г. Макаренко. – 2014. – С. 32–37.
2. Кобаль В.І. Методика розвитку пізнавальних інтересів учнів при вивченні історії України засобами краєзнавства / Монографія / В.І. Кобаль. – Мукачеве, 2014. – 229 с.
3. Лобач О.О., Гуда І.О. Розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів засобами усної народної творчості на уроках музики: Методичні рекомендації з курсу „Методика музичного виховання школярів” для студентів психолого-педагогічного факультету зі спеціальності 7.010103 “Педагогіка і методика середньої освіти. Музика” / О.О. Лобач, І.О. Гуда. – Полтава: ПДПУ імені В.Г. Короленка, 2006. – 68 с.
4. Новик І.М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до діагностичного супроводу розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів : Дисертація / І.М. Новик. – Київ, 2016. – 318 с.
5. Пізнавальний інтерес учнів та його формування : Реферат. – «Освіта. ua». – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/psychology/>. – Дата з екрану 17.04.2018.
6. Поліщук Н.А. Активізація пізнавальної діяльності молодших школярів на уроках природознавства засобами казок з екологічним сюжетом / Н.А. Поліщук // Педагогічний пошук. – № 2(94). – 2017. – С. 17–21.
7. Савлущинська Л.Г., Філь І.В. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів / Л.Г. Савлущинська, І.В. Філь // "Наука і освіта". – № 6. – 2013. – С. 176–178.
8. Сапунова Л.А. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів у навчальному процесі / Л.А. Сапунова // Таврійський вісник освіти. – № 1(41). – 2013. – С. 205–210.
9. Столяр В. Розвиток пізнавального інтересу молодших школярів у процесі вивчення математики / В. Столяр // Молодь і ринок. – № 7(126), 2015. – С. 71–76.
10. Торчинська Т. Спонування молодших школярів до пізнавальної активності на уроках рідної мови / Т. Торчинська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – Випуск 33. – 2010. – С. 121–128.
11. Форостюк Т.В. Розвиток пізнаваної активності молодших школярів на уроках української мови засобами проблемних завдань і дидактичної гри / Т.В. Форостюк // «Молодий вчений». – № 4(44). – квітень, 2017 р. – С. 474–478.

Карнаухова А.В., Самченко И.В.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

В статье раскрыто понятие «познавательный интерес», как важнейший компонент общего феномена интереса. Проанализированы психолого-педагогические особенности развития познавательных интересов учащихся в процессе начальной школы. Определены основные понятия исследования и освещены основные подходы к определению этих понятий. Рассмотрены признаки познавательного интереса, его характерные особенности и основные этапы процесса формирования и стадии развития познавательного интереса.

Ключевые слова: интерес, познавательный интерес, младший школьник, учебный процесс, стадии развития познавательного интереса.

Karnaukhova A.V., Samchenko I.V.
Kiev Boris Grinchenko University

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE OF INTEREST OF PRINCIPLES IN THE INITIAL SCHOOL PROCESS

Summary

The article describes the concept of "cognitive interest" as the most important component of the general phenomenon of interest. The psychological and pedagogical peculiarities of development of pupils' cognitive interests in the process of elementary school are analyzed. The basic concepts of research are determined and the main approaches to the definition of these concepts are highlighted. The features of cognitive interest, its characteristic features and the main stages of the formation process and the stage of development of cognitive interest are considered.

Keywords: interest, cognitive interest, junior schoolboy, educational process, stages of development of cognitive interest.